

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ В НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ

IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF INTERNATIONAL JUDICIAL INSTITUTIONS IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEMS

Дешко Л.М.,

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри міжнародного публічного права

Київського національного торговельно-економічного університету

Іконнікова Н.В.,

магістр кафедри міжнародного публічного права

Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто сучасний стан правового регулювання відносин у сфері імплементації рішень міжнародних судових установ у національні правові системи з урахуванням принципів і положень міжнародних документів у галузі прав людини в умовах процесу формування сучасного глобального суспільства.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні судові установи, імплементація норм, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти.

В статье рассматривается современное состояние правового регулирования отношений в сфере имплементации решений международных судебных учреждений в национальные правовые системы с учетом принципов и положений международных документов в сфере прав человека в условиях процесса формирования современного глобального общества.

Ключевые слова: международное право, международные судебные учреждения, имплементация норм, международное сотрудничество, международные стандарты.

The subject of article is the current state of legal regulation the activity of the international judicial institutions connecting with the implementation of the adjudications into the national legal systems. The subject of the article is considered taking into account the principles and provisions of international law with the main focus on the requirements of the basic documents of UN and other international institutions in the field of human rights. The main purpose of the article is to show the situation connecting with the given subject in the progress and in the light of the process of formation the modern global society. In the results of the article, the author gives the conclusions about the possible ways of implementation of the adjudications of international judicial institutions in the national legal systems.

Key words: international law, international judicial institutions, implementation of norms, international cooperation, international standards.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується стрімким процесом глобалізації в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній [1, с. 332–333]. Цей процес не може не відбитися також на галузі міжнародних відносин, в якій він відображається зростанням взаємозалежності держав, що дозволяє говорити про становлення та формування єдиного, глобального світу. Разом зі зміною характеру міжнародних відносин змінюється також їхнє правове регулювання. Міжнародне право, яке є віддзеркаленням міжнародних відносин, постійно еволюціонує під впливом світових глобалізаційних процесів, які викликають необхідність вдосконалення правового регулювання сучасних міждержавних відносин. Сучасний стан розвитку міжнародного права потребує внесення постійних змін, доповнень або суттєвого перегляду наявних правових концепцій, які не відповідають завданням подальшого розвитку міжнародного права як загальнолюдського в умовах формування глобального світу.

Актуальною проблемою сучасного міжнародного права залишається порядок та імплементація рішень міжнародних судових установ у національні правові системи, а також поліваріантність рішень, що ухвалюються із цих питань різними судовими установами. У міжнародному праві немає ustalених порядків і правил із цих питань. Єдиним прикладом може бути діяльність таких міжнародних судових установ, як Європейський Суд (Суд Європейського Союзу) та Європейський суд із прав людини, що мають стандартизовану практику імплементації ухвалених ними рішень у національні правові системи країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС).

Стан опрацювання. Дослідженням питань функціонування системи міжнародних судових установ присвячені праці низки таких вітчизняних і закордонних фахівців, як: І. Грицяк, М. Гердеген, І. Лукашук та ін., в яких вивча-

ються окремі аспекти діяльності системи судових установ, але в науковій літературі немає дослідження, в якому би в системному вигляді були висвітлені питання імплементації рішень міжнародних судових установ у національні правові системи.

Метою статті є уточнення значення імплементації рішень міжнародних судових установ у національні правові системи в умовах формування сучасного глобального суспільства.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо: сучасні світові, глобальні проблеми спроможне вирішувати лише об'єднане людство. Цей погляд визначає збільшення значення та цінності міжнародного права як одного з основних чинників, який буде сприяти процесу трансформаційних змін і поступовому переходу людської цивілізації до нового якісного стану в умовах формування глобального суспільства.

Міжнародно-правове регулювання відносин держав є складним і неоднозначним процесом. Формування й застосування міжнародно-правових норм здійснюється під впливом сукупності еволюційних чинників, що одночасно і стимулюють, і гальмують даний процес [2; 3]. Після закінчення Другої світової війни склалася тенденція щодо вирішення глобальних проблем людства й усвідомлення необхідності їх розв'язання саме правовими засобами. Виникнення глобальних проблем та необхідність їх вирішення змусили людство замислитися над тим, яким чином ці проблеми повинні вирішуватися в системі міжнародного регулювання з метою подальшого розвитку суспільства в умовах становлення та формування єдиного, глобального світу.

За всю багатовікову історію людство, крім переговорів, посередництва та примирення, виробило лише один цивілізований спосіб вирішення суперечок, а саме звернення до неупередженого органу для вирішення спору на основі права.

Збільшення складності процесів цивілізаційного розвитку викликає багато проблем, які необхідно вирішувати в прийнятний спосіб, тому в даний час простежується тенденція до кількісного зростання міжнародних судів, їхньої диверсифікації, посиленню активності цих установ.

Загальновідомо, що можливість звернення до суду по захист своїх інтересів, відновлення порушених прав дозволяє вирішити будь-яку суперечку суто в правовому полі в цивілізований спосіб, прийнятий в міжнародному співтоваристві. Міжнародні суди спонукають держави дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, забезпечуючи тим самим захист законних прав та інтересів сторін, а також стабільність міжнародного правопорядку [4].

Міжнародні судові органи утворюють особливу групу міжнародних установ, що створюються державами для врегулювання міжнародних суперечок шляхом застосування судової процедури. Правовою основою організації і діяльності міжнародних судових установ є зазвичай договірні акти у формі конвенцій або статутів.

Сучасний світовий порядок, встановлений після Другої світової війни, був утворений на базі нових принципів мирного співіснування держав, закладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Саме цей порядок та базові принципи мирного вирішення міжнародних конфліктів є правовою основою діяльності Міжнародного суду ООН, статут якого є невід'ємною частиною Статуту ООН [5].

Заснування ООН і Міжнародного суду ООН відкрило нову сторінку в історії створення міжнародних судових установ на основі нових принципів та надало поштовх до зміни практики утворення та порядку діяльності міжнародних судових установ (далі – МСУ). В основу створення та діяльності сучасних МСУ закладені принципи та практика діяльності Міжнародного суду ООН як базового судового органу світового рівня, що є зразком для утворення МСУ будь-якого цільового спрямування та рівня вирішення міждержавних конфліктів і спорів.

Відповідно до ч. 1 ст. 33 Статуту ООН, арбітраж, судовий розгляд використовуються державами серед інших мирних засобів вирішення міждержавних спорів. Судові процедури застосовуються також і в інших ситуаціях під час тлумачення складних міжнародно-правових проблем, забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини, зокрема розгляд індивідуальних звернень, а також під час кримінального переслідування осіб, що вчиняють міжнародні злочини. Саме вимоги цієї статті покладено в основу створення та діяльності Міжнародного суду ООН та інших МСУ.

Після заснування Міжнародного суду ООН було створено та функціонує багато МСУ як на універсальному, так і на регіональному рівні, завдяки діяльності яких успішно вирішено та вирішується велика кількість спорів і попереджається можливість виникнення міжнародних конфліктів. Зважаючи на велику роль МСУ у вирішенні конфліктів і спорів у цивілізованій, передбаченій міжнародним правом спосіб, необхідно констатувати, що до сього часу залишається проблемою виконання ухвалених МСУ судових рішень у національному законодавстві багатьох країн саме на рівні національних судових систем.

Дослідження практики імплементації рішень МСУ можна здійснити, починаючи з рівня ООН. Так, базовими міжнародними документами, які визначають загальний порядок взаємовідносин держав, є документи (конвенції, декларації тощо), які розроблені в структурі ООН. Всі вони адресовані державам і зобов'язують країни дотримуватися викладених у них принципів та положень після підписання ними означених документів. Більшість із цих документів не містять чітко встановлених термінів для виконання зазначених ними вимог і правил та здебільшого мають рекомендаційний характер. Через таку специфіку успішність виконання державами-учасниками вимог того

чи іншого документа ООН оцінюється не за кінцевим результатом, а за системними показниками, які визначають прогрес у досягненні мети, ним встановленої. Ключовим показником виконання стандартів є повнота імплементації вимог міжнародного права, викладених у документах ООН. Статус документів ООН, до яких приєднуються держави, визначається залежно від правових систем і конституційних структур кожної окремої держави реципієнта.

Всі країни світу щодо порядку імплементації в національне законодавство документів ООН досить умовно можна поділити на дві загальні групи:

- такі, в яких ратифікація або приєднання до будь-якої міжнародної угоди, договору або конвенції означає автоматичне включення положень цього документа у внутрішнє законодавство, що одразу і цілком стають легітимними для використання їх у національній судовій практиці;
- такі, в яких документи ООН не мають жодної юридичної сили до того часу, поки не буде ухвалене відповідне національне законодавство, розроблене в один з таких шляхів:
 - внесення поправок до конституції;
 - видання окремого законодавчого акта (закону, указу, директиви тощо) про імплементацію того чи іншого міжнародного документа;
 - ухвалення низки законів або інших нормативних актів із метою поступової імплементації різних аспектів певного міжнародного стандарту [6, с. 5–14; 7].

Яскравим прикладом визнання норм та принципів міжнародного права на національному рівні є Конституція Федеративної Республіки Німеччина, у ст. 25 («Примат міжнародного права») якої прямо зазначено: «Загальні норми міжнародного права є складовою частиною федерального права. Вони мають пріоритет над законами і безпосередньо породжують права та обов'язки для жителів федеральної території» [8, с. 30].

Історично сформувалися та на теперішній час функціонують на постійній основі такі МСУ:

- Міжнародний суд ООН;
- Міжнародний трибунал із морського права;
- Європейський Суд (Суд Європейського Союзу);
- Європейський суд із прав людини;
- Міжамериканський суд із прав людини;
- Економічний суд Співдружності Незалежних Держав (Економічний суд СНД);
- Міжнародний третейський суд.

Варто зазначити, що Міжнародний третейський суд, на відміну від інших МСУ, має зв'язок із певною ситуацією, та його можна кваліфікувати як суд *ad hoc* (стосовно конкретного випадку).

Досвід і практика діяльності сучасних МСУ дають підстави стверджувати, що на даний час у світі іде поступовий процес формування цілісної міжнародної судової системи, яка охоплює всі сфери життєдіяльності міжнародного співтовариства та відіграє значну роль чинника підтримання стабільності міжнародних відносин на базі цивілізованого вирішення міждержавних конфліктів і спорів. Водночас особливістю формування міжнародної судової системи (далі – МСС) є відсутність буд-якої ієрархії у взаємовідносинах різних МСУ. Всі МСУ є рівноправними суб'єктами міжнародного права, які поділяються лише за цільовим спрямуванням та рівнем юрисдикції. Водночас МСУ є однією з інституціональних структур системи міжнародних відносин, через посередництво яких шляхом імплементації ухвалених ними рішень впроваджуються норми міжнародного права в національні правові та судові системи. МСС має тенденцію до подальшого розгалуження, розвитку й інтеграції в сучасну систему міжнародних відносин. З метою формування системного підходу до питань вивчення та дослідження законодавчої бази формування, порядку діяльності, ухвалення та виконання рішень всі наявні МСУ доцільно класифікувати за такими критеріями:

– за критерієм суб'єктно-просторової дії – на універсальні, що охоплюють міжнародне співтовариство загалом (Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал із морського права), та регіональні (Європейський Суд, Економічний суд СНД);

– за юрисдикційним критерієм – на суди загальної юрисдикції (Міжнародний суд ООН, Європейський Суд) та спеціальної юрисдикції (Міжнародний трибунал із морського права, Європейський суд із прав людини);

– за суб'єктивним критерієм – для вирішення міждержавних спорів (Міжнародний суд ООН, Економічний суд СНД); для розгляду індивідуальних та колективних звернень осіб (Європейський суд із прав людини); для кримінального переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини (Міжнародний кримінальний суд).

Класифікація МСУ за визначеними критеріями дозволяє на базі системного підходу досліджувати процеси інтеграції міжнародного складника в національні законодавства та сприяти процесам інтеграції рішень МСУ в національні судові системи.

З погляду порядку імплементації рішень МСУ в окрему групу можна виділити країни, які входять до ЄС, процес імплементації нормативних актів якого характеризується їх реалізацією за принципом прямої дії. Особливості застосування принципу прямої дії залежать від типу акта ЄС, а саме:

– регулювання (regulation) – завжди має пряму дію. Договір про функціонування Європейського Союзу передбачає, що норми регулювання застосовуються країнами-учасниками безпосередньо, без будь-яких процедур адаптації, узгодження тощо;

– директива (directive) – адресована всім державам-членам, і норми, що містяться в директиві, повинні бути перенесені до національних законодавств у встановлений період часу;

– рішення (decision) – має пряму дію лише для конкретної держави-члена ЄС, якій воно адресоване [9, ст. 288].

Суд ЄС (також його називають Європейським Судом, або Судом справедливості) – офіційна інституція ЄС, яка охоплює всю судову владу ЄС. Європейський Суд був заснований відповідно до Угоди про Європейське співтовариство вугілля та сталі 1952 р. як Суд Європейського співтовариства з вугілля та сталі. З набранням чинності Римськими договорами 1958 р. Суд став спільним інститутом для трьох співтовариств (Європейського співтовариства вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії) [10]. З набранням чинності Лісабонської угоди, укладеної 2009 р., назву суду змінено на Суд Європейського Союзу. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Лісабонської угоди, Суд справедливості ЄС складається із Суду справедливості, Загально-го суду та спеціалізованих судів [11, ст. 19].

Отже, термін «Суд справедливості Європейського Союзу» позначає всю судову систему ЄС у сукупності, яка містить:

– Європейський суд справедливості як найвищу ланку судової системи ЄС;

– Загальний суд (раніше Суд першої інстанції, створений 1989 р. та перейменований Лісабонським договором на Трибунал);

– Трибунал у справах публічної служби (створений 2004 р.). Трибунал у справах публічної служби є єдиним спеціалізованим судом, створеним до цього часу.

Суд ЄС є вищою судовою інстанцією ЄС, яка покликана забезпечувати додержання законності під час тлумачення та застосування положень Угоди про ЄС. У своїй діяльності Суд ЄС виконує функції міжнародного, конституційного і частково адміністративного суду.

Водночас Суд ЄС як наднаціональна судова установа, що є частиною міжнародної судової системи, вирішує

суперечки між державами-членами ЄС, які стосуються об'єкта установчої угоди, а також між державами-членами та різними інституціями ЄС. До держави-члена, яка не виконує рішень Суду ЄС, останній може застосовувати санкції у формі одноразових сплат або штрафів.

Виконуючи роль конституційного суду, Суд ЄС розглядає законність актів, ухвалених спільно Європарламентом і Радою, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, які не належать до рекомендацій і висновків, а також актів Європарламенту, що мають правові наслідки для третіх сторін. Суд ЄС також уповноважений робити висновки щодо відповідності міжнародних угод, які укладаються між ЄС та іншими країнами чи міжнародними організаціями.

Виконуючи функції адміністративного суду, Суд ЄС має юрисдикцію в будь-якому спорі між ЄС та його службовцями, а також у разі розв'язання спорів, що стосуються відшкодування збитків, завданих інститутами ЄС чи його службовцями під час виконання ними своїх обов'язків.

Суд ЄС уповноважений вирішувати тільки питання права, які перебувають у його компетенції. Суд ЄС не уповноважений та не може вирішувати будь-які питання факту, а також застосовувати право до фактів. Ці питання належать до компетенції національних судів, як і питання тлумачення національного права країн, що входять до складу ЄС. Суд ЄС може заявити, що та чи інша самостійна норма має характер прямої дії, а також, що право ЄС має пріоритет щодо національного права держав-членів, але він не може вирішувати, чи суперечить яесь конкретне положення національного права праву ЄС, або оголошувати окремі положення національного права недійсним. Такі питання належать виключно до компетенції національних судів [12, ст. 251–281].

Для оцінки реального стану виконання рішень МСУ треба звертатися до поглибленого вивчення національного законодавства. Вибірковий аналіз правових джерел дозволяє стверджувати, що в законодавчій практиці різних країн обов'язково є окремі закони або норми з питань імплементації в правозастосовну практику норм, закріплених у ратифікованих країною документах ООН та інших міжнародних документах.

Аналіз ситуації з виконання рішень МСУ будь-якою країною потребує застосування певних індикаторів, за якими можна відстежити динаміку процесу. Наприклад, можна розглянути практику дії експертів ООН з імплементації норм та міжнародних стандартів, яка використовує категорії кількісних та якісних індикаторів, заснованих на фактах та на суб'єктивних оцінках; це також можуть бути як індикатори виконання стандарту загалом, так і індикатори виконання відповідної місії.

Використання множини індикаторів і наявність методик оцінювання ситуації не означає, що індикатори можуть бути задіяні для порівняльного аналізу стану справ у різних країнах. Проте зазначені індикатори можуть слугувати допомогою в усвідомленні часової динаміки реалізації міжнародних стандартів в унікальному контексті кожної країни.

Саме з вищезазначених причин у джерелах ООН не має будь-яких порівняльних таблиць, що фіксували б досягнення одних країн на тлі інших. Натомість досить часто під час оцінки стану справ у конкретній країні експерти ООН застосовують так звані структурні, процесуальні та результуючі індикатори. Структурні індикатори відображають зусилля держави в ратифікації й адаптації міжнародних стандартів, а також створення й наявності базових правових механізмів, призначених для просування та захисту стандартів ООН [13, с. 50–54].

Дуже важливе питання ефективності міжнародного права, оскільки сама цінність правової норми залежить від її ефективності. Національні норми гарантуються примусом до їх виконання. У цьому значенні можна сказати

з упевненістю, що міжнародне співтовариство також здійснює соціальний тиск із метою дотримання норм міжнародного права. Незважаючи на відсутність санкцій і примусу в міжнародних нормах як таких, варто зазначити, що право на примусове забезпечення виконання норм міжнародного права мають практично всі його суб'єкти. Водночас спектр відповідальності за невиконання міжнародно-правових норм поширюється, та само поняття відповідальності набуває нового розвитку. У зв'язку з поширенням та інтенсифікацією світових глобалізаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності людства можливість застосування різноманітних міжнародно-правових санкцій (політичних та/або матеріальних) до порушників норм міжнародного права значно спрощується. Ефективність дії міжнародного права визначається так званою «справедливістю», оскільки суб'єкти міжнародного права добровільно підкоряються лише тим його нормам, які здаються справедливими з їх погляду. Тому порушення норм міжнародного права не є проявом його неефективності, як і порушення внутрішньодержавних норм не є запереченням ефективності їхньої дії.

Міжнародне право виявляється «справедливим» з погляду кожної держави, яка добровільно та без будь-якого примусу приєднується в тій чи іншій формі до міжнародних конвенцій і договорів, бере на себе зобов'язання дотримуватися основних принципів і зобов'язань, закріплених міжнародним правом, водночас, на відміну від міжнародного права, поняття «справедливість» не завжди сприймається відповідними суб'єктами щодо норм національного права.

Висновки. Характерна особливість міжнародного права полягає в тому, що воно завдяки своїй «справедливості» набуває рис ідеального права, яке слугує еталоном для національних правових систем. Реалізація норм міжнародного права відбувається, зокрема, через діяльність МСУ шляхом поступової імплементації їхніх рішень у національні правові системи. Поступове запозичення міжнародно-правових норм внутрішніми законодавствами різних країн є одним зі свідчень ефективної діяльності МСУ, яке знов підтверджує справедливість, що втілюється в міжнародному праві, і саме це змушує держави добровільно включати міжнародні норми у власні правові системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. Вестник Пермского университета. 2014. № 1. С. 332–336.
2. Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Dook), 2013. 142 p.
3. Гуржий Т. Правовые акты в системе источников государственной политики. Право и политика. 2014. № 1. С. 31–36.
4. Дешко Л. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.
5. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда / Верховна рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/Show/995_010/page.
6. Assessing Compliance of National Legislation with International Human Rights Norms and Standards / UNICEF, November 2008.
7. Імплементация рішень комітетів ООН в національні правові системи та міжнародний контроль за процесом імплементації / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/implementatsiya-rishen-komitetiv-oon-v-natsionalni-pravovi-systemy-ta-mizhnarodnyj-kontrol-za-protseptom-implementatsiji/>.
8. Basic Law for the Federal Republic of Germany [Electronic resource] / Published by German Bundestag, Berlin 2015. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.
9. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 288 / EUR-Lex Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E288>.
10. The history of the European Union / European Union. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en.
11. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 19 / EUR-Lex Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E019>.
12. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Legal acts of the European Union. Article 19 [Electronic resource] / EUR-Lex Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E251&281>.
13. Human Right Indicators: A Guide to Measurement and Implementation. Citation / Document symbol HR/PUB/12/5 / UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Publication date 2012. URL: <http://www.refworld.org/docid/51a739694.html>.